

ПРИСЯЖНІ НОРМИ ЯК РІЗНОВИД ПРАВОВИХ НОРМ

THE OATH NORMS AS A KIND OF LAW NORMS

Кравчук О.Л.,

*старший оперуповноважений в особливо важливих справах
оперативно-пошукового відділу в Тернопільській області
II територіального управління
Департаменту протидії наркозлочинності
Національної поліції України,
капітан поліції*

Стаття присвячена дослідженню аналізу нормативного змісту текстів присяги та його структури. Запропоновано власні доводи про існування так званих «присяжних норм», як норм права, що є загальнообов'язковими правилами поведінки для осіб, які складають присягу, і є юридичним фактом лише в якості набуття певного правового статусу/зайняття посади чи звільнення з посади/припинення служби. Наведено необхідність усунення різної правової природи присяги. Даний аналіз здійснено також з метою з'ясування в цілому правової природи присяги як правового явища в державі.

Ключові слова: присяга, норма права, присяжні норми, структура норми права, вступ на державну службу.

Статья посвящена исследованию анализа нормативного содержания текстов присяги и его структуры. Предложены собственные доводы о существовании так называемых «присяжных норм», как норм права, которые являются общеобязательными правилами поведения для лиц, которые приносят присягу, и являются юридическим фактом лишь в качестве приобретения определенного правового статуса/занимания должности или освобождения от должности/прекращения службы. Приведена необходимость устранения разнотипности правовой природы присяги. Данный анализ осуществлен также с целью выяснения в целом правовой природы присяги как правового явления в государстве.

Ключевые слова: присяга, норма права, присяжные нормы, структура правовой нормы, поступление на государственную службу.

The article is devoted research of analysis of normative maintenance of texts of oath and his structure. Own reasons are offered about existence of so-called «jurors of norms», as norms of right, which are obligatory rules of conduct for persons, which kiss book, and are a legal fact only in quality acquisition of certain legal status/occupying of position or liberation from position/stopping of service. The necessity of removal of different legal nature of oath is resulted. This analysis is carried out also with purpose of finding out on whole of legal nature of oath, as legal phenomenon in state.

Key words: oath, norm of right, jurors of norm, structure of norm of right, entry into civil service.

Актуальність теми. У кожному випадку, в кожній ситуації суб'єкту в суспільстві доводиться так чи інакше мати справу з певною «одиночною» юридичною нормою, яка становить первинну клітину всієї системи об'єктивного юридичного права. І лише знаючи закономірності побудови і «життя» цієї частинки права, можна домогтися її правильного застосування і здійснення, забезпечити юридичну правомірність поведінки. Наприклад, не встановивши диспозиції норми, не можна скласти уявлення про те, які дії дозволяються чи вимагаються, або ж забороняються державою; якщо не знайти гіпотезу норми, залишається невідомим, в яких ситуаціях можуть виникнути передбачені нею права, обов'язки, заборони, а не відшукавши її санкцію неможливо з'ясувати, в який спосіб гарантується загальна обов'язковість диспозиції [1, с. 56].

Відомо, що для реалізації права на працю у вигляді вступу на певну посаду, набуття певного правового статусу такий суб'єкт стикається з рядом специфічних вимог та умов, що ставляться до неї (тобто, посади, статусу). Однією з таких є складення присяги. Так, громадяни, які вперше зараховуються на державну службу, приймають присягу (ст. 17 Закону України «Про державну службу») [2]. Така вимога є непоодиноким, адже присяга застосовується не лише на державній службі, а й на державних політичних посадах; до професійних суддів; служби в органах місцевого самоврядування; діяльність суб'єктів, що не є державними службовцями, а також поза межами всякої безпосередньої діяльності (свідки). Здавалось би нічого, крім формальності та символічності, в цьому не має. Проте ні, її порушення держава визнає проступком, який для особи має досить несприятливі наслідки.

Питання щодо природи цих нормативних приписів є спірним та не дослідженим у юридичній науці.

Дослідженням проблеми визначення понять «присяжні норми» та «правові норми» у своїх працях торкалися такі вчені: П.М. Рабінович, Н.Г. Русакова, О.І. Чистякова, І.Я. Фойницький, С. Прилуцький, В.І. Шишкіна, М.Н. Марченко, С.С. Алексєєв, А.Н. Вистовський, О.Ф. Скакун, А.В. Малько та ін. Проте низка питань на тему: «Присяжні норми як різновид правових норм» не знайшла свого висвітлення.

Метою цієї статті є обґрунтувати, що текст присяги є не стільки юридичним фактом, як нормою права. Тобто, лише настання певних обставин (фактів) у поєднанні з об'єктивною нормою права (текстом присяги) породжують юридичні наслідки виникнення чи припинення служби. Ототожнювати ці два поняття не можна.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи діюче законодавство, вбачається, що в ньому безпосередньо інституту присяги виділено дуже малу частину. Насправді, це лише сама норма права (текст, що зачитується та підписується), яка власне і становить зміст присяги та визначення її серед підстав припинення служби, звільнення з посади при її порушенні чи не складенні, та й то не завжди. Складнощів тут виникає чимало. Тому звернення до питання змісту, соціального призначення і специфіки правового інституту присяги все ще залишається актуальним попри спроби конституційної реформи, що проходить сьогодні, відмовитись від цього правового явища, принаймні в частині її застосування, як підстави для юридичної відповідальності суддів. Останні розкриваються при аналізі правових норм, що власне і становлять її зміст, дозволяють визначити місце цього інституту в правовій системі України. Для досягнення цих цілей слід загалом охарактеризувати структуру норми права, і виходячи з цього здійснити загальний огляд елементів структури присяжних норм.

Отже, на наше переконання, для інституту присяги властива наявність особливих «присяжних норм». У загальній теорії права таке поняття відсутнє. Однак саме це поняття є основним, визначає суть процедури прийняття присяги та звільнення за її порушення.

Беручи до уваги існуючі дефініції присяги, спробуємо дослідити, чим все таки є присяга – юридичною нормою права чи юридичним фактом у праві?

Російська вчена Н.Г. Русакова пропонує під присягою розуміти юридичний факт, що являє собою прийняття офіційної клятви (урочистої обіцянки) дотримуватись і виконувати права та обов'язки у відповідності із займаною посадою, визнає момент зміни спеціального правового статусу суб'єктів та здійснюється в особливому порядку на основі спеціальних символічних дій [3, с. 94].

Проте пропонуються й інші підходи власне до юридичного визначення присяги. Так, деякі автори вважають, що присяга – це офіційна урочиста обіцянка додержуватись певних зобов'язань, зокрема, на підтвердження правдивості свідчень, вірності тій чи іншій справі, діяти відповідно до Конституції [4, с. 54, 100–101, 373]. Інші переконані, що присяга – це клятва на вірність Конституції та служіння народу, яку в обов'язковому порядку дає посадова особа, котра вступає на високу державну посаду [5, с. 230–231].

З аналізу цих підходів вбачається, що вони не повторюються і, більш того, між ними є певна відмінність. За наявності таких відмінностей слушним видається поставлене С.В. Прилуцьким питання про те, чи присяга – це тільки урочиста обіцянка додержуватись певних зобов'язань, чи конкретна клятва (зобов'язання) – акт, який породжує юридичні факти? Виходить так, що один термін може нести в собі різні правові навантаження і зміст [6, с. 102–105].

Відповідь на це запитання (проте тільки в контексті, який стосується суддів) спробувала також дати судова практика. Конституційний Суд України в Рішенні від 11 березня 2011 року № 2-рп/2011 зазначив, що присяга судді має правову природу конституційного зобов'язання судді (абзац дев'ятий мотивувальної частини підпункту 3.4 пункту 3). За цим приписом текст присяги судді необхідно розглядати у системному зв'язку з конституційним положенням про звільнення судді за порушення ним присяги судді [7]. Таким чином, присяга судді має правову природу одностороннього конституційного зобов'язання судді.

Щодо цього рішення, суддя Конституційного суду України В.І. Шишкін висловив окрему думку: «...положення законів, що конкретизують різні аспекти тексту присяги, мають стосуватися лише зобов'язань особи як судді, про які йдеться в тексті присяги, а не інших обов'язків, що безпосередньо не впливають із його зобов'язань як судді» [8].

Нами підтримується дещо інша позиція, згідно з якою присяга – це, перш за все, норма права, загальнообов'язкове правило поведінки для суб'єктів, які вступають у певні правовідносини, що в деякій мірі відкидає теорію, присяга – просто обов'язок чи юридичний факт, що виражається у вигляді факту складення чи її порушення.

У теорії права юридичні факти прийнято вважати життєвими обставинами, з якими норми права пов'язують настання юридичних наслідків [9, с. 4]. При цьому, як правило, підкреслюється, що норма права і правовідносини пов'язані таким чином, що саме юридичний факт є тим важелем, який запускає юридичну норму в дію і тягне за собою настання юридичних наслідків [10, с. 164–165].

Під правовою нормою, як правило, розуміють формально-обов'язкове правило фізичної поведінки, яке має загальний характер, встановлюється або санкціонується державою з метою регулювання суспільних відносин і забезпечується її організаційною, виховною та примусовою діяльністю. Правова норма: а) регулює гру-

пу кількісно невизначених суспільних відносин; б) адресована колу не персоніфікованих суб'єктів; в) діє в часі безперервно; г) не вичерпує свою обов'язковість певною кількістю застосувань; д) її чинність припиняється, скасовується за спеціальною процедурою [1, с. 56].

У теоретичному аспекті тут варто погодитися з А.Н. Вистовським, що основним для правильного розуміння правових відносин є те, що коли відсутня норма права, то відсутні і правовідносини. Норма права, при її наявності, виступає як модель правових відносин. Але сама вона не породжує правовідносини, оскільки будь-яка юридична норма є судженням загального характеру про належну поведінку. Прямого зв'язку з конкретним суб'єктом правовідносин норма не має. Для виникнення правовідносин необхідна дія або подія, що передбачається нормою і має характер юридичного факту, з наявністю якого законодавець пов'язує виникнення правовідносин. Правовідносини виникають або відповідно до норми, або всупереч нормі права, в її порушення. На порушення норми повинні зреагувати уповноважені органи шляхом втручання аж до застосування відповідних санкцій [11, с. 123].

Дійсно, якщо взяти до уваги будь-який із текстів присяги, то стає очевидним – ця норма закріплює загальну модель поведінки (переважно у вигляді зобов'язань) на певній службі для визначеного кола суб'єктів, усвідомлення значимості перебування на ній тощо. Це дозволяє говорити про те, що присяга – це не просто юридичний факт, що проявляється у вигляді її складення чи порушення і призводить до виникнення юридичних наслідків. Це правова норма, хоча й викладена у формі зобов'язання діяти певним чином, перебуваючи на посаді. А виходячи з розуміння юридичного факту, як реальної життєвої обставини, з правовою моделлю якого право пов'язує настання наслідків, можна зробити висновок, що реальна життєва обставина (тобто, факт) буде розглядатись як «байдужа» праву в тому випадку, якщо право не встановлює моделі таких обставин і не передбачатиме для нього яких-небудь наслідків.

Визнаючи, що юридичним фактом може вважатись тільки той життєвий факт, з абстрактною моделлю якого норма права пов'язує настання наслідків, не можна паралельно не відмітити, що законодавець може надати юридичної значимості будь-якій обставині. При цьому в нормі права закріплюються тільки ті, що властиві всім однорідним за змістом – типовим – процесам і явищам, які в реальній дійсності зовсім не схожі один на одного. Так, виникнення права на зайняття певної посади так чи інакше пов'язане з правом, зокрема, набуття правового статусу на основі і на підставі складеної присяги, що є обов'язковою умовою для набуття такого статусу. І навряд чи можна заперечити, що ті присяги, які були складені до цього іншими однойменними суб'єктами, відрізняються одна від одної. Ні. Норма права, як було зазначено вище, не містить переліку індивідуальних життєвих обставин, а узагальнено закріплює загальні вимоги до правової моделі обставин, які, якщо відбудуться, то стануть юридичним фактом.

Як вбачається, ті норми, що містять тексти присяг, у дійсності є нечіткими, дуже загальними і навіть оціночними. З огляду на зазначену думку не зовсім справедливим і правильним видається розглядати присягу як зобов'язання. Адже особа, яка може бути притягнута до юридичної відповідальності за їх невиконання/порушення повинна принаймні правильно їх знати і розуміти. На жаль, жоден із закріплених у законодавстві текстів присяги цього не дозволяє зробити, бо як можна зобов'язати бути вірним, відданим, чесним, іноді навіть із глибоким почуттям та усвідомленням тощо. Ці поняття є оціночними судженнями, а тому їх варто б розцінювати, скоріше, як загальні обов'язкові правила поведінки, що впливають зі складеної присяги. З цього, на наш погляд, слідує, що присяга не є новим обов'язком, а, швидше, її цілком є встанов-

лення загального, обов'язкового правила про виконання тих обов'язків, які встановлені для певного кола суб'єктів у спеціальних нормативно-правових актах. Причому в теорії права під юридичними обов'язками розуміють передбачені законодавством вид і міру належної поведінки особи, що забезпечується державою [12, с. 70], чого, очевидно, не можна сказати про правову природу обіцянки, а її застосування в публічному праві можна піддати спору.

З іншого боку, видається, що ті, хто вважає присягу зобов'язанням, пов'язують це з існуванням окремої підстави притягнення до відповідальності – її порушення, де мається на увазі невиконання обов'язків, що містяться в тексті присяги. Такий підхід, на нашу думку, є неправильним.

При цьому окремої уваги заслуговує згадувана вище думка про «присяжні норми», які за своєю юридичною природою є правовою нормою, яка покликана регулювати суспільні відносини між суб'єктом, який складає присягу, та перед тим, кому її складають. Порядок проведення певних дій, з якими закон пов'язує виникнення правових відносин, досить часто врегульований правом і становить певний правовий процес.

Присяжну норму можна охарактеризувати так: це правова норма, що визначає зміст офіційної клятви (уристичної обіцянки) – дотримуватись і виконувати права та обов'язки суб'єкта у відповідності із займаною посадою, встановлює момент зміни правового статусу суб'єкта і особливий ритуальний порядок її складення за допомогою спеціальних символічних дій.

Отже, присяжна норма, як норма права, за своїм юридичним значенням є певним правилом поведінки, дотримання якого гарантується різного роду організаційними, роз'яснювальними і стимулюючими засобами, а також застосуванням відносно тих, хто її порушує, неотримувється, заходів юридичного примусу.

Заслуговує на увагу і питання про особливості структури присяжної норми. Дана проблема має дискусійний характер. В юриспруденції під структурою норми права розуміють логічно погоджений її внутрішній зміст, обумовлений фактичними суспільними відносинами, що характеризуються наявністю взаємозалежних і взаємодіючих елементів, реально виражених у нормативно-правових актах. Структура норми права розкриває умови, зміст і правові наслідки взаємодії правомочної і зобов'язаної особи. Традиційно вона складається з трьох елементів – гіпотези, диспозиції і санкції.

Гіпотеза – це елемент структури, що вказує на конкретні життєві обставини (умови), за наявності або відсутності яких і реалізується норма права. Тобто, гіпотеза надає цим життєвим обставинам юридичного значення. Вона може бути простою або складною. Проста гіпотеза вказує на одну обставину, з якою пов'язана дія норми права. Складна вказує на дві та більше умов, з поєднанням яких пов'язана дія норми права.

Диспозиція містить саме правило поведінки, відповідно до якого мають діяти учасники правовідносин. За ступенем визначеності і складом диспозиція може бути абсолютно визначеною, відносно визначеною або альтер-

нативною. При цьому абсолютно визначеною є диспозиція, що чітко визначає права та/чи обов'язки учасників правовідносин, тобто варіант поведінки.

Санкція юридичної норми – це «елемент логічної структури загальної норми права (передусім, правоохоронної), що вказує на можливі заходи державного впливу на порушника даної норми, головним чином – у формі примусу» [13, с. 146].

Вважаємо, що для присяжних норм не характерна трьохступенева структура – гіпотеза, диспозиція і санкція. В розглядуваних нормах лише в окремих випадках застосовуються негативні санкції за порушення саме присяги або її не складення перед вступом на посаду, а про існування позитивних санкцій за дотримання присяги мови взагалі не може бути.

Так, до прикладу в ст. 79 Конституції України міститься текст присяги народного депутата України: «Присягаю на вірність Україні. Зобов'язуюсь усіма своїми діями боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут українського народу. Присягаю додержуватися Конституції України та законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників». Суть і текст інших присяг є дуже подібними з деякими розширеннями цього переліку. У даному випадку гіпотезою по суті буде лише одна обставина, яка буде братись до уваги «усіма своїми діями... боронити..., дбати... дотримуватись... виконувати...», адже якщо це буде відбуватися не так, то буде застосовуватися санкція.

Відповідно, диспозицією будуть ті правила, відповідно до яких вони повинні діяти «на вірність Україні, боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут українського народу, Конституції України та законів України інтересах усіх співвітчизників».

Якщо говорити про санкцію в присяжних нормах, то цей момент взагалі відсутній у законодавстві, оскільки відповідальності за її порушення не передбачено ні в Конституції України, ні в спеціальному Законі України «Про статус народного депутата України». Це прямо вбачається зі ст. ст. 81, 108 Конституції України, ст. ст. 3, 4 Закону України «Про статус народного депутата України», які встановлюють обставини, за яких повноваження народного депутата України припиняються, і серед них порушення присяги відсутнє.

Висновок. Первинним елементом набуття певного правового статусу є присяга. Присягу слід визнавати як норму права, яка являє собою не обов'язок чи юридичний факт, а загальнообов'язковий до виконання суб'єктами присяги правила поведінки, які мають характер юридичних та моральних обов'язків. Загальні обов'язки, які покладаються на суб'єкта присяги, не існують хаотично, а функціонально об'єднані з присяжними нормами, як загальнообов'язковими правилами. За логікою це мало б призводити до того, що особа може бути притягнута до юридичної відповідальності за порушення присяги не як за будь-які дії, що можна при бажанні кваліфікувати як порушення присяги, а за конкретні вчинки (юридичні факти), що прямо суперечать чи порушують присягу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Основи загальної теорії права і держави. Навчальний посібник. Вид. 5-те, із змінами / П.М. Рабінович. – К: Атіка. – 2001. – 176 с.
2. Про державну службу. Закон України від 17.11.2011, № 4050-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 26. – Ст. 273.
3. Русакова Н.Г. Присяга как общеправовой феномен: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Н.Г. Русакова. – Нижний Новгород, 2008. – 216 с.
4. Российское законодательство X–XX веков. В 9-ти т. под. общей ред. д. ю. н, проф. О.И. Чистякова. – Т. 1. Законодательство древней Руси. – М., 1984. – 432 с.
5. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. – Т. 1. / Под ред. А.В. Смирнова СПб.: Альфа, 1996. – 607 с.
6. Присяга судді: стара категорія – новий правовий зміст / С.В. Прилуцький // Право України. – 2001. – № 6. – С. 102–105.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про Вищу раду юстиції» від 11.03.2011р. (реєстраційний № 2-рп/ 2011) // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 2. – 22 с.
8. Окрема думка судді Конституційного Суду України В.І. Шишкіна стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Кодексу

адміністративного судочинства України, законів України «Про Вищу раду юстиції», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження» // Вісник Конституційного суду України. – 2011. – № 2. – 22 с.

9. Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. М.Н. Марченко. М.: Зерцало, ТЕИС, 1996. – 397 с / Н.П. Курцев, Е.Н. Горюнова. Правовая природа юридических фактов // Юрист. – 2003. – № 10.

10. Алексеев С.С. Общая теория права. В 2-х т. – Том 2. – М., 1982. – 360 с.

11. Вистовский А.Н. Государственная служба. М.: Наука, 1989. – 325 с.

12. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: Підручник. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 520 с.

13. Малько А.В. Теория государства и права в вопросах и ответах: [учебно-методическое пособие] / А.В. Малько. – 5-е изд. – М.: Дело, 2014. – 350 с.